

Når børn og unge pålægges sagsomkostninger i straffesager¹

Kasper Jørgensen, ph.d.-stipendiat, AAU,
Emilie Thage, juridisk rådgiver, Institut for Menneskerettigheder
Annette Olesen, ph.d., lektor, AAU

Abstract

In Denmark, juveniles (aged 15-17) – like adults – are required to repay the Treasury for necessary expenses incurred in the processing of their criminal cases. However, data from the Danish National Police and the Danish Debt Collection Agency indicate that juveniles often lack the means to repay these debts and are therefore indebted as they enter adulthood. This article examines the psychological impact of debt on juveniles deprived of their liberty and the impact debt has on their ability to establish a 'normal' adult life. Linking the concept of 'emerging adulthood' to the literature on 'debt as a risk factor' provides a theoretical basis for the analysis and for the discussion of human rights. The article argues that neglecting the distinctive vulnerabilities of juveniles in the assessment of legal costs may obstruct their rehabilitation and violate their human rights.

Keywords

Legal costs, juveniles, human rights, emerging adulthood, risk factor
Sagsomkostninger i straffesager, børn og unge, menneskerettigheder, 'spirende voksenliv', risikofaktor

Introduktion

I Danmark bliver sigtede pålagt at betale sagens omkostninger, hvis de bliver dømt i en straffesag. Disse regler gør sig også gældende for børn og unge, der er blevet dømt for at have forbrudt sig mod loven. Reglerne kan føres tilbage til et udkast til lov om strafferetsplejen fra 1875, og de har lige siden foreskrevet, at børn og unge hæfter på lige fod med voksne for de omkostninger, der er medgået til behandlingen af deres straffesag. Det klare udgangspunkt er, at domfældte bliver pålagt at betale for sagens omkostninger uden hensyntagen til domfældtes alder, personlige forhold eller resocialisering. De danske regler om pålæg af sagsomkostninger er i mange år blevet betragtet som stærkt

1. Title in English: When juveniles are obligated to cover the necessary expenses incurred in the processing of their criminal cases.

forældede (Rørdam, 1961, 130), og Danmark går da også enegang blandt de skandinaviske lande, der tager hensyn til domfældtes livssituation ved pålæg af sagsomkostninger i straffesager. Eksempelvis foreskriver de norske regler om sagsomkostninger, at sagens omkostninger *bør* pålægges domfældte, og er derfor mindre restriktive end de danske regler. Samtidig inkluderer de norske regler en vurdering af domfældtes betalingsevne og en rimeligheds-vurdering, hvor bl.a. straffens længde, samt domfældtes alder og hensyn til resocialisering indgår (Bjerke et al., 2011, 1429).

Børn og unge nyder efter menneskeretten, og navnlig efter FN's Børnekonvention, en særlig beskyttelse, som stiller en række krav til staten, hvilket bl.a. indebærer at lade barnets tarv komme i første række i alle foranstaltninger.² Dette gælder også, når børn og unge kommer i konflikt med loven, hvor bl.a. hensynet til deres resocialisering vægtes. Det fordrer ifølge FN's Børnekomité en individualiseret behandling af børn og unge,³ ligesom konventionens artikel 40 fordrer, at børn behandles på en måde, der fremmer deres værdighed og tager højde for deres alder og resocialisering i mødet med straffesystemet. Flere studier har belyst en lang række utilsigtede virkninger ved at pålægge domfældte voksne sagsomkostninger (Olesen, 2013, 2016, 2020; Jørgensen, 2020a, 2020b), men hvordan domfældte børn og unge oplever og forholder sig til deres gæld fra sagsomkostninger, og hvilke menneskeretlige konsekvenser denne gældsættelse kan have for børn og unge, er uvist. I 2014 blev der nedsat et udvalg til at gentænke den nuværende ordning for pålæg og eftergivelse af sagsomkostninger (Betænkning nr. 1547/2014). Udvalget vurderede om gruppen af lovovertrædere under 18 år, at 'en stor gæld fra sagsomkostninger kan være hindrende for muligheden for at etablere et normalt voksenliv med uddannelse, arbejde og bolig' (Betænkning nr. 1547/2014, 10). Vurderingen tog dog ikke afsæt i en empirisk undersøgelse. Denne artikel har derfor til hensigt at undersøge virkningerne⁴ af at pålægge børn og unge at betale de omkostninger, der er medgået til behandlingen af deres straffesag(er). Med afsæt i børnenes/de unges egne beretninger om at leve (i forvejen problemfyldte liv) med gæld fra sagsomkostninger undersøger og diskuterer vi de menneskeretlige konsekvenser, det har at pålægge børn og unge sagsomkostninger i straffesager. Et underliggende ærinde med denne artikel er desuden at give domfældte og gældsatte børn og unge en stemme. Tidligere undersøgelser har belyst en sammenhæng mellem gæld og kriminell adfærd blandt børn og unge, men hvordan børn og unge oplever livet som domfældt og gældsat er underbelyst.

Artiklen er organiseret som følger. Vi indleder med en beskrivelse af den retlige ramme, hvorefter vores data og metode bliver præsenteret. Vi

2. Jf. FN's Børnekonventions artikkel 3, stk. 1.

3. FN's Børnekomité, general kommentar nr. 24, CRC/C/GC/24, para. 2.

4. 'Virkninger' skal i denne sammenhæng forstås ud fra et operationelt retssociologisk sigte (Dalberg-Larsen, 2005, 44), som indbefatter, på hvilke måder det at blive pålagt sagsomkostninger påvirker børn og unge.

linker herefter Arnetts begreb 'emerging adulthood' til litteraturen om gæld som risikofaktor, for at skabe en nuanceret forståelse af den komplekse og ofte problemfyldte højrisikoperiode der kendetegner børnenes/de unges livssituation. Dette danner et teoretisk grundlag for analysen, der indledes med en oversigt over problemstillingens omfang, hvorefter tematikkerne gæld og mentalt helbred, gæld og et 'ansvarligt' voksenliv, samt gæld og en kriminalitetsfri tilværelse, bliver behandlet. Slutteligt kommer vi med nogle menneskeretlige betragtninger og en afrunding.

De danske regler for pålæg af sagsomkostninger

Selvom strafferetten og straffeprocessen siges at være uløseligt forbudne (Gammeltoft-Hansen, 1972, 193), er billedet anderledes, når det kommer til pålæg af sagsomkostninger i straffesager, hvor reglerne for pålæg ikke skal findes i straffeloven, men derimod i retsplejelovens kapitel 91. Hovedreglen for pålæg af sagsomkostninger i straffesager fremgår af retsplejelovens § 1008, stk. 1, hvorefter sigtede, der findes skyldig, tilpligtes at erstatte det offentlige de nødvendige udgifter, så som forsvarssalær, regnskabsmæssige undersøgelser, lægeundersøgelser med videre (Gomard m.fl., 2008, 530; Jørgensen, 2004, 3-4; Nautrup, 1984, 76). Selvom det offentlige indledningsvist udreder sagens omkostninger, er bestemmelsens formål, at den skyldige skal erstatte det offentlige for omkostningerne, som er forbundet med straffesagen. Retsplejelovens klare udgangspunkt for pålæg af sagsomkostninger i straffesager bygger på princippet om, at 'taberen betaler'. Retten har efter den mere skønsmæssige undtagelse (lempelsesregel) i retsplejelovens § 1008, stk. 4, 2. pkt., mulighed for at begrænse omkostningsansvaret, når den finder, at dette ellers ville komme til at stå i åbenbart misforhold til domfældtes skyld og vilkår. Bemærkningerne fra 1902 til retsplejelovens forarbejder til lempelsesreglen synes at forudsætte, at retten kan nedsætte sagsomkostningerne, hvis omkostningerne er uforholdsmæssige, henset til forseelsens karakter.⁵ Det indebærer en form for rimelighedsbetragtning, der ifølge lovens forarbejder ikke umiddelbart vægter hensynet til alder som et element i rettens mulighed for at nedsætte sagsomkostningerne. Den snævre mulighed for at lempe omkostningsansvaret understøttes af de få eksempler i retspraksis, hvor domstolene har taget hensyn til domfældtes unge alder og begrænset omkostningsansvaret for personer under 18 år, f.eks. TfK 2001.342 Ø og U 2007.626 V. I disse sager var alderen dog ikke alene udslagsgivende, andre forhold bidrog ligeledes til, at statskassen dækkede sagens omkostninger. Reglens ordlyd er da også blevet kritiseret i den juridiske litteratur for at være for snæver og for ikke i højere grad at have karakter af en almindelig rimelighedsvurdering (Gammeltoft-Hansen, 1996, 172). Samlet set er der tale om en snævre mulighed for domstolene til at kunne lempe omkostningsansvaret for børn og unge grundet bestemmelsens ordlyd om at *begrænse* samt

5. Rigsdagstidende 1901-02, Tillæg A, sp. 3148 f.

kravet om et åbenbart misforhold. Det betyder, at børn og unge som det klare udgangspunkt bliver pålagt at betale det fulde omkostningsbeløb på lige fod med voksne.

Data og metode

Et større studie udført af to af artiklens forfattere (Jørgensen og Thage, 2023) danner datagrundlag for nærværende analyse, som bygger på dataudtræk, interview og retskilder. Data fra Gældsstyrelsen og Rigspolitiet blev trukket i efteråret 2022. Udtrækkene viser beløbene på sagsomkostninger fra straffesager pålagt børn og unge fordelt på alder og en vurdering af deres muligheder for at afvikle på deres gæld. Dataudtrækkene bidrager med et overblik over omfanget af børn og unge, der er pålagt sagsomkostninger i straffesager. Efter vi havde fået et overblik over problemstillingens omfang og retlige ophav, udførte vi semistrukturerede interviews med otte børn og unge, der havde erfaring med at blive pålagt sagsomkostninger. På interviewtidspunktet var de frihedsberøvede. Interviewene blev udarbejdet i efteråret 2022 og udgør det andet datamateriale, som denne artikel bygger på. Under gennemførelsen af de semistrukturerede interview blev børnene/de unge spurgt ind til deres hverdagsliv før og under deres frihedsberøvelse samt deres ønsker og drømme for fremtiden, derudover blev de spurgt ind til, hvordan de oplevede at blive pålagt sagsomkostninger, og hvorvidt – og i så fald hvordan – deres gæld indvirkede på deres dagligdag og fremtidsudsigter. De overordnede problemstillinger, der blev identificeret i interviewene, dannede desuden grundlag for en retsdogmatisk analyse af dansk ret og af Danmarks internationale menneskeretlige forpligtelser, der relaterer sig til tematikken om at pålægge børn og unge sagsomkostninger i straffesager. Den menneskeretlige analyse udsprang af problematikker identificeret i interviewene, men bidrog samtidig til at nuancere analysen af det empiriske materiale ved at skærpe fokus på menneskeretlige problemstillinger (Christensen og Madsen, 2021; Hammerslev og Nielsen, 2020). Nærværende analyse vil således inddrage tre tematikker, der var gennemgående i materialet: 1) gæld og mentalt helbred, 2) gæld og et 'ansvarligt' voksenliv,⁶ samt 3) gæld og en kriminalitetsfri tilværelse efter endt afsoning.

Det skaber grundlag for metodisk refleksion og situeret forskningsetik igennem hele forskningsprocessen at interviewe frihedsberøvede børn og unge. Et af de første etiske dilemmaer, vi stødte på, var rekruttering af interviewpersoner. For at få børn og unge, der har gæld fra sagsomkostninger i tale, fik vi skabt kontakt til tre forskellige institutioner, hvor børn og unge afsoner eller venter på dom. På en ungdomsafdeling i et fængsel var børnene/de unge blevet varslet forud for vores besøg, og vi tilbragte hele dagen på institutionen, hvilket gav børnene/de unge en mulighed for at tilkendegive,

6. Mulighederne for at etablere et ansvarligt voksenliv er et af Børnekonventionens grundprincipper. Det kan forstås som muligheden for at vokse op i en situation, der giver barnet/den unge de bedste forudsætninger for at opnå sit fulde potentiale.

hvis de ønskede at blive interviewet. På den sikrede institution og i udslusningsfængslet (tidl. pension) var vi derimod nødt til at rekruttere børnene/de unge via en medarbejder fra den pågældende institution. Det, at anvende medarbejdere som gatekeepere, der kan have en omsorgsrolle overfor børnene/de unge, betyder, at gatekeeperen kender det enkelte barn/den unge ganske godt, og deres relation kan betyde, at barnet/den unge føler sig forpligtet til at deltage i et interview, selvom barnet/den unge ikke ønsker det. Rekrutteringstilgangen – især på den sikrede institution og udslusningsfængslet – kan derfor udfordre den frivillige deltagelse i undersøgelsen (Müller et al., 2022). En anden udfordring, affødt af vores rekrutteringsstrategi, er, at det er svært at sikre lokal anonymisering (Nespor, 2000), når gatekeeperne, vi benyttede for at få adgang til børnene/de unge, selvsagt ved, hvem der har deltaget i undersøgelsen. For at øge den lokale anonymisering har vi givet de interviewede nye navne, vi har ikke angivet deres alder ved brug af citater, og vi har undladt personlige karakteristika (Bengtsson og Mølholt, 2020). Derudover kan der opstå rekrutteringsbias, hvis gatekeeperne udvælger børn og unge, de betragter som særligt velegnede til at indgå i en interviewsituation, f.eks. fordi deres situation er særegen (Müller et al., 2022). I bestræbelserne på at minimere udfordringerne ved vores rekrutteringsstrategi og med øje for vores målgruppes sårbarhed, valgte vi både at indhente samtykke hos interviewpersonen selv og dennes forældre. Inden vi indhentede samtykke hos børnene/de unge, forsøgte vi at give dem en forståelse for interviewets formål, og hvad det vil indebære at medvirke i interviewet. Vores overskuelige, men også udførlige gennemgang af undersøgelsen, var med til at give os en fornemmelse af, om det enkelte barn/den unge rent faktisk havde lyst til at medvirke i interviewet. Derudover har vi været meget omhyggelige med at tydeliggøre overfor børnene/de unge, at deres deltagelse var frivillig, og de til enhver tid kunne afbryde interviewet og/eller trække deres samtykke tilbage (Sin, 2005). Barnet/den unge har haft mulighed for at medbringe en bisidder til interviewet, hvilket seks ud af de otte interviewede benyttede sig af. Bisidderen hjalp os med at sikre, at barnet/den unge forud for interviewet samtalede med en voksen, de havde tillid til, om formålet med undersøgelsen. Interviewene varede fra 22-75 minutter, det store spænd i interviewenes varighed er et udtryk for gruppens sårbarhed.

Vi gennemførte interview med otte børn og unge, hvoraf to netop var fyldt 18 år på interviewtidspunktet, og de resterende var i alderen 15-17 år. De interviewede er alle drenge. Fire af dem afsonede på en ungdomsafdeling i et fængsel, da interviewet blev gennemført, tre var i varetægtssurrogat-anbringelse på en sikret afdeling, og en afsonede på et udslusningsfængsel. Samtlige otte drenge havde erfaring med straffesystemet fra tidligere. Syv var allerede dømt i 1-5 straffesager, og den sidste dreng havde tidligere været tiltalt i en straffesag, men var ikke blevet dømt. Deres forudgående erfaringer fra straffesystemet indgår som en naturlig og integreret del af deres fortællinger i interviewsituationen, hvilket bl.a. bevirker, at interviewene

inkluderer deres oplevelser fra tidligere afsoninger og løsladelser, og nogle af de interviewede reflekterede desuden over, hvordan deres syn på gælden fra sagsomkostninger har ændret sig over tid fra at være ubetydelig til nu at tynde dem. De interviewede repræsenterer en gruppe af børn og unge, som er bevidste om deres gæld fra sagsomkostninger. Der er utvivlsomt en tilsvarende gruppe, som er uvidende om deres gældssituation, og derfor ikke bekymrer sig for gældens konsekvenser. Denne gruppe er ikke repræsenteret i denne artikel, og ligeledes ved vi ikke, om gælden fører til særlige oplevelser blandt piger, da der ikke indgår nogle piger i dette studie.⁷ Vi ved heller ikke, hvordan oplevelserne af at være pålagt sagsomkostninger kommer til udtryk blandt børn og unge, der ikke er frihedsberøvede, men vi må antage, at virkningerne ved at være gældsats afspejler den livssituation børnene/de unge befinder sig i, hvorfor flere børn og unge, der genoptager et kriminelt liv efter endt afsoning, sandsynligvis ikke spekulerer nævneværdigt på deres gæld fra sagsomkostninger, og de virkninger denne måtte have.⁸

Et spirende voksenliv med gæld

De interviewede børn og unge var mellem 15-18 år på interviewtidspunktet, og de adskiller sig fra hovedparten af deres jævnaldrende bl.a. ved at have stiftet bekendtskab med straffesystemet, være frihedsberøvede og have en ikke-ubetydelig gæld fra strafbare forhold. Ligesom deres jævnaldrende befinder de sig i en afgørende fase af livet, og vi finder det væsentligt at inddrage Arnett's (2000) begreb 'emerging adulthood' for at nuancere, hvordan livsfasen, de frihedsberøvede børn og unge står på tærsklen af, bliver påvirket af deres gældsættelse. Arnett (2000) betegner den fase, de frihedsberøvede børn og unge ser ind i som 'emerging adulthood' (på dansk kunne begrebet oversættes til 'spirende voksenliv'), og han betragter de 'spirende voksne' '(...) as being neither adolescents nor adults, in between the two but not really one or the other' (Arnett, 2000, 471). På baggrund af denne forståelse har han udviklet sit begreb 'emerging adulthood' til at indfange det mellemstadiet, der indtræffer mellem ungdomslivet og voksenlivet (Arnett, 1994, 1997, 1998a); et stadiet han anser for at være 'a distinct period demographically, subjectively, and in terms of identity explorations' (Arnett, 2000, 469; se også Erikson, 1968; Rindfuss, 1991). Ifølge Arnett (2000) indtræder de fleste i dette mellemstadiet, når de er i slutningen af deres teenageår, og deres ellers så faste roller som hjemmeboende hos forældre/andre omsorgspersoner og som elever på skoler og gymnasier er under forandring. Når de træder ud af dette mellemstadiet og ind i det tidlige voksenliv (young adulthood), er

7. Se dog mere om voksne kvinders oplevelser af at blive pålagt sagsomkostninger i Hansen og Jakobsen, 2020.

8. Unge voksne, der forholder sig ubekymret til deres gældssituation, er belyst i Olesen, 2013.

de ofte midt eller sidst i 20'erne. De fleste har på daværende tidspunkt egen bolig, er i længerevarende forhold og har klare karriereforløb foran dem. Hvordan de udvikler sig i løbet af denne periode, afhænger af de personlige og sociale ressourcer, de entrerer denne fase med, og den dynamiske og gensidige interaktion de har med deres omkringliggende samfund undervejs i denne udvikling (Arnett, 2000). Der er altså en uforudsigelighed forbundet med denne periode, hvor gamle roller skiftes ud, og hvor de spirende voksne søger efter frirum til uforstyrret at eksperimentere med deres identitet og påbegynde overgangen til et selvstændigt voksenliv med beskæftigelse, længerevarende parforhold, familiedannelse m.m. (Côté og Levine, 2002, 97). Mulighederne for uforstyrret at udforske sig selv og sociale relationer opstår bl.a. ved, at forældre og lærere ikke er særlig meget til stede i de spirende voksnes liv samtidig med, at de endnu ikke har stiftet familie, fået sig etableret på arbejdsmarkedet eller skabt andre former for uformel social kontrol (Sampson og Laub, 1993, 2005; Hirschi, 1969; Laub og Sampson, 2003). Det er derfor også en periode, der er kendetegnet ved megen risikoadfærd (Arnett, 1998b, 2000, 474-475; Jessor et al., 1991), herunder øget risiko for kriminel adfærd (Salvatore, 2017).

Sammenholder vi den øgede sandsynlighed for risikoadfærd i det komplekse spirende voksenliv med litteraturen om gældsættelsens betydning for børn og unge kan vi tilføje analysen af de interviewede børn og unges livssituation endnu flere nuancer. Flere kvalitative studier viser nemlig, at gæld fra sagsomkostninger er en barriere for de tidligere dømte, der gerne vil leve et kriminalitetsfrit liv (Olesen, 2013, 2018, 2020; Jørgensen, 2020a, 2020b). Men det er svært at konkretisere, hvor stærk en sammenhæng der er mellem gæld fra sagsomkostninger og kriminel adfærd. Derimod peger en række kvantitative internationale studier på, at der er en stærk sammenhæng mellem gæld og kriminel adfærd blandt børn og unge (van Beek et al., 2021; Hoeve et al., 2014). Desto mere gæld børn og unge oplever at have, desto større er sandsynligheden for, at de udviser afvigende og kriminel adfærd, og vice versa (Hoeve et al., 2016). Gældsættelse af børn og unge medfører bl.a. stress, hvilket øger sandsynligheden for, at de begår kriminalitet (Hoeve et al., 2014). Samtidig har Blom et al. (2011) belyst, at børn og unge med kriminel adfærd er fire gange mere tilbøjelige til at have gæld end deres 'lovlydige' jævnaldrende, og van Dam (2005) har vist, at unge, gældsatte indsatte er fem gange mere tilbøjelige til at vende tilbage til kriminalitet efter løsladelse end unge indsatte uden gæld. Derudover belyser litteraturen, at gæld er med til at fastholde børn og unge i kriminalitet, og gæld blandt børn og unge med kriminel adfærd anses som en væsentlig risikofaktor for, at de begår alvorligere former for kriminalitet, når de bliver voksne (Hoeve et al., 2011). Sammenfattende peger studierne på, at gæld og kriminalitet har en indbyrdes forstærkende negativ effekt, hvilket øger sandsynligheden for, at børn og unge udvikler en hårdere kriminel adfærd og gældsættes yderligere senere i livet.

De omtalte studier undersøger således sammenhængen mellem gæld og kriminel adfærd blandt børn og unge, men de anlægger ikke et fokus på børn og unges oplevelser af livet som domfældt og gældsæt. Den empiriske del af nærværende artikel vil derfor belyse, hvordan børn og unge oplever og forholder sig til de sagsomkostninger, de bliver pålagt i forbindelse med deres straffesag. Vores fokus begrundes dels ud fra, at denne problemstilling ikke tidligere er blevet afdækket empirisk, og dels fordi det i en længere periode er blevet problematiseret, at gæld fra sagsomkostninger kan have flere langtrækkende konsekvenser for børn og unge (Betænkning 1547/2014), som befinder sig i en særlig livsfase, der i forvejen er kendetegnet ved usikkerhed og uforudsigelighed (Arnett, 2000).

Hvor mange børn og unge har gæld fra sagsomkostninger, og hvor meget skylder de?

Dataudtræk fra Rigspolitiet og Gældstyrelsen viser, at i efteråret 2022 havde i alt 680 børn og unge i alderen 15-17 år en gæld fra sagsomkostninger, der samlet beløb sig til cirka 16 million DKK (Rigspolitiet, 2022; Gældstyrelsen, 2022). Det er Rigspolitiet, som i første omgang forsøger at opkræve gæld fra sagsomkostninger, og hvis gælden ikke er betalt inden seks måneder, overgår gælden til inddrivelse hos Gældstyrelsen. Tal fra Rigspolitiet viser, at 176 af de i alt 680 børn og unge, som har gæld fra sagsomkostninger, har deres gæld til opkrævning hos Rigspolitiet. Deres gæld beløber sig til ca. 3,1 million DKK (Rigspolitiet, 2022). Tal fra Gældstyrelsen viser tilsvarende, at 504 børn og unge har gæld fra sagsomkostninger til inddrivelse hos Gældstyrelsen. Når gæld ligger til inddrivelse hos Gældstyrelsen, pålægges gælden en inddrivelsesrente. Disse børn og unges gæld beløber sig til ca. 13 million DKK, hvoraf gælden udgør ca. 12,4 million DKK, og rentetilskrivning udgør ca. 0,6 million DKK (Gældstyrelsen, 2022). I sidste halvdel af 2022, hvor disse tal fra Gældstyrelsen blev registreret, var rentesatsen på 7,55 procent. Rentesatsen blev i mellemtiden opjusteret til 9,9 procent i januar 2023 og nedjusteret til 7,25 procent i juli 2023. De følgende udregninger baserer sig på 2022-rentesatsen og tager således ikke højde for den svingende rentesats. For samtlige 680 børn og unge gælder det, at størstedelen har en personlig gæld fra sagsomkostninger på under 20.000 DKK, mens ca. en fjerdedel skylder mellem 20.000 og 50.000 DKK. En mindre del skylder mellem 50.000 og 500.000 DKK (Rigspolitiet, 2022; Gældstyrelsen, 2022). Gældstyrelsen vurderer, at stort set ingen af de 504 børn og unge, som har gæld til inddrivelse hos dem i 2022, har en betalingsevne, og de har derfor ikke mulighed for at nedbringe gælden. Tilsvarende vurderede udvalget bag betænkningen om sagsomkostninger fra 2014, at skyldnere under 18 år heller ikke dengang havde nogen reel mulighed for at afvikle på deres gæld fra sagsomkostninger (Betænkning 1547/2014, 11). Gældstyrelsen vurderer yderligere, at den samlede gæld har en kursværdi på 52.000 DKK, hvilket giver et øjebliksbillede af gældens reelle værdi på opgørelsestidspunktet

(Gældsstyrelsen, 2022). Data fra Rigspolitiet og Gældsstyrelsen tydeliggør, at børnene/de unge ikke kan afdrage på deres gæld, og derfor kan de ikke leve op til formålet med reglerne om at erstatte det offentlige for de omkostninger, der har været forbundet med straffesagen.

Med afsæt i det overordnede billede af, hvor mange 15-17-årige, der har gæld fra sagsomkostninger, hvor meget deres samlede gæld beløber sig til, og hvilken betalingsevne de vurderes at have, vil vi i det følgende – ud fra interviewene med børn og unge – belyse nogle af de virkninger gældsættelsen afføder. Der er forholdsvis stor forskel på de interviewedes kendskab til, hvor meget gæld de har fra sagsomkostninger, og om deres gæld alene stammer fra sagsomkostninger, eller de også stammer fra andre omkostninger forbundet med deres straffesag(er) (f.eks. erstatning til ofre). Med disse forbehold in mente anslår de interviewede, at deres samlede gæld fra straffesager udgør mellem 85.000 og 600.000 DKK. Herudover mener de fleste, at deres gæld ligger til inddrivelse hos Gældsstyrelsen, og eftersom styrelsen anslår, at det kun er et fåtal af børn og unge med gæld fra sagsomkostninger, der har en betalingsevne, er det meget sandsynligt, at de interviewede befinder sig i en situation, hvor de har ringe udsigt til at blive gældfri indenfor en overskuelig periode, men tværtimod kun kan se til, mens deres gæld vokser grundet den årlige rentetilskrivning. Samtidig er de på interviewtidspunktet frihedsberøvede, og dermed yderligere afskåret fra at gøre noget nævneværdigt ved deres gældssituation. Det er børnenes/de unges beretninger om deres gæld fra sagsomkostninger, der smelter sammen med den hvirvel af følelser og det handlingsvakuum, de både fysisk og mentalt er fastlåst i, som vi i det følgende vil belyse nærmere.

Frihedsberøvede, gældsatte børn og unge og deres mentale helbred

Frihedsberøvelse kan karakteriseres som en særlig sårbar situation, der påvirker børn og unge mentalt (Uggen og Wakefield, 2005). Bekymringer om den smerte, deres frihedsberøvelse har forvoldt familien, og usikkerheden om hvad fremtiden må bringe, betegnes som svære følelser og en psykisk tung byrde af flere børn og unge (Bechgaard et al., 2015, 48). De svære følelser gennemsyrrer da også interviewene med de frihedsberøvede børn og unge, og disse bliver forstærket, når de fortæller om deres gæld fra sagsomkostninger: *'Der er mange trælse følelser i dét. Der er en følelse af magtesløshed og håbløshed. Man sidder bare passivt og ser til, at ens gæld vokser, uden man kan gøre noget ved dét (...) man ser bare sin økonomi blive smadret (...) man får lyst til at give op på det hele'* (Hassan). Selvom der sjældent er nævneværdig forskel på børn og unges betalingsevne, hvad enten de er frihedsberøvede eller ej, så lader fængslets murer alligevel til at forstærke deres negative følelser af at være gældsatt, og gældsættelsen virker samtidig også til at forstærke følelsen af frihedstab. Flere børn og unge beretter om, hvordan de oplever en form for dobbelt fastlåsthed, der skal forstås på den måde, at de grundet deres frihedsberøvelse er begrænset i deres fysiske

bevægelsesrum, og gældsættelsen samtidig 'berøver' dem muligheden for at drømme om den fremtid de måtte ønske sig – drømme som ellers kunne motivere dem i en positiv retning under frihedsberøvelsen. Det, at børnene/de unge blot kan se handlingslammet til, mens deres gældssituation bliver mere og mere uoverskuelig, beskriver de som '(...) stressende at tænke på', og Theis fortæller bl.a. om de tanker, han har om sin uløselige gældssituation: '(...) når jeg kommer ud, har jeg gæld, som sidder fast på mig resten af mit liv (...) det kan godt gøre mig ked af det (...)'. (Theis). Holte refererer i Kudsk (2020, 78) hvordan hans helsepsykologiske studier viser, at 'hvis fremtiden bliver helt uforudsigelig, fordi man sidder i en gældssituation, som er uoverskuelig, så mister man håbet. Og mister man håbet og taber drømmen om ens fremtid, så kan det altså have voldsomme konsekvenser for ens mentale helbred i form af psykiske lidelser, særligt depression, og i værste fald selvmord.'

Interviewene skildrer også, at gældens negative indvirkning på de frihedsberøvede børn og unges mentale helbred tager til i takt med, at deres løsladelsestidspunkt nærmer sig. Flere børn og unge udtrykker, at de bekymrer sig og stresser mere over deres gældssituation, jo tættere de kommer på deres løsladelse. Dette vidner om, at de er bekendte med, at gældens følgevirkninger først rigtig kommer til udtryk, når de bliver løsladt. Tiden op til løsladelse er i forvejen en periode, som de spejder mod med både forventning og ængstelse, og hvor mange kriminalitetsbeskyttende forhold som bolig, uddannelse, beskæftigelse og økonomi skal forsøges afklaret, og hvor gælden fra sagsomkostninger blot virker til at problematisere deres vanskelige livssituation yderligere. Gældsstyrelsens inddrivelse bevirker nemlig, at idet de forgældede børn og unge genvinder deres formelle frihed, vil de blive 'fanget' i et såkaldt 'gælds fængsel', hvor et potentielt økonomisk råderum vil blive inddrevet til dækning af sagsomkostninger. Usikkerheden om fremtiden og den svære løsladelsessituation betyder, at flere af de interviewede ser det som en ekstra byrde, at de i samme sårbare periode også skal forholde sig til deres ikke-ubetydelig gæld fra sagsomkostninger. Flere af de interviewede får ikke mulighed for at fortrænge eller undertrykke den virkelighed, der venter dem efter frihedsberøvelsen, fordi de endnu indgår i en barn-voksen relation, hvor den voksne forsøger at ansvarliggøre barnet/den unge ved at fastholde et fokus på gælden og gældens betydning. Theis fortæller eksempelvis, hvordan hans mor ofte konfronterer ham med sin gæld fra sagsomkostninger, selvom de begge ved, at han ikke kan gøre noget ved sin gældssituation under frihedsberøvelsen, og selvom han hellere ville forsøge at glemme gælden, mens han afsoner sin straf:

'Min mor minder mig om den [gælden] tit. »Du skylder meget, du må få styr på dit liv og gå ud og tjene nogle penge (...) du vil få problemer med det senere hen.« Det nævner hun tit, meget tit endda (...) det kan godt være lidt hårdt at høre på, og jeg bliver lidt irriteret på hende (...) men jeg ved godt, det er fordi, hun er bekymret' (Theis).

De børn og unge, der oplever, at deres forældre eller andre omsorgspersoner fokuserer meget på deres gæld, og de virkninger denne kan få for dem i fremtiden, beskriver, at de har forståelse for forældrenes/omsorgspersonernes bekymringer, men vægtningen af gældsproblemet under frihedsberøvelsen betyder alligevel, at de tager disse bekymringer på sig som en ekstra byrde, der både udmønter sig i irritation og skyldfølelse. Gælden kan således både påvirke barnet/den unges relation til forældre eller andre omsorgspersoner, og forstærke den smerte som barnet/den unges frihedsberøvelse og gældsættelse forvolder familien eller deres omsorgspersoner, hvilket yderligere tynger og belaster barnet/den unge.

Interviewene med de frihedsberøvede og gældsatte børn og unge skildrer, hvordan gæld fra sagsomkostninger kan intensivere den psykiske belastning for dem under frihedsberøvelsen, hvor oplevelsen af at være gældsat og frihedsberøvet på samme tid har en indbyrdes negativ afsmittende effekt.

Gældens indvirkning på børn og unges mulighed for at etablere et ansvarligt voksenliv

'Har du ikke styr på din gæld, har du ikke styr på dig selv (...) hvis du skylder en masse penge væk, skylder du jo også dit liv væk.' Sådan udtrykker Mikkel gældens indvirkning på sit selvbillede og livssyn, og han er ikke ene blandt interviewpersonerne om, at tillægge gælden en yderst central betydning for den fremtid, han ser ind i (se også Maroto og Sykes, 2020; Siennick og Widdiwsen, 2017).

Den livsfase de interviewede børn og unge skal til at entrere, betegner Arnett (2000) 'emerging adulthood', og han pointerer, at det er '(...) a period in which many different potential futures remain possible and personal freedom and exploration are higher for most people than at any other time' (2000, 479). Denne fase bliver naturligvis påvirket og udfordret af fængslets strukturerede hverdag samt magtens, tvangens og maskulinitetens dominerende aftryk og begrænsninger (se bl.a. Uggen og Wakefield, 2005; Chung et al., 2005; Terry 2003; Altschuler og Brash, 2004). Når børnene/de unge bliver bedt om at se udover deres frihedsberøvelse og dele deres drømme for livet efter afsoning, er det slående, hvor meget de higer efter at etablere en stabil tilværelse, som omfatter alle de kendte ingredienser: 'arbejde, familie, venner, bolig' (Kyvsgaard, 1989, 143). Mikkel beskriver eksempelvis: '(...) jeg vil rigtig gerne have mit eget hus på et tidspunkt (...) jeg vil gerne kunne betale mine ting og have nogle børn og forsørge min familie (...)'. I en meget ung alder centrerer de frihedsberøvede børn og unges fortællinger om fremtiden sig om parforhold/ægteskab, forældreskab, beskæftigelse, stabile boligforhold og selvforsørgelse. Dette vidner om, at de ønsker at påtage sig, hvad de forbinder med, en voksens ansvarlighed og selvstændighed (Greene et al., 1992; Scheer et al., 1996; Arnett, 1997, 1998a, 2000). Det kan også – ud fra et livsforløbskriminalologisk perspektiv – tolkes som et udtryk for, at børnene/de unge er bevidste om, at de som spirende voksne går en svær tid i møde

uden mange faste holdepunkter (Salvatore, 2017), og derfor har brug for at sikre, at de føler sig forpligtet af f.eks. en fast partner, børn, en arbejdsgiver eller økonomisk stabilitet, der yderligere kan virke som et vendepunkt eller en proces, som bidrager til adfærdsændring (Sampson og Laub, 1993, 2005; Laub og Sampson, 2003).

Selvom børnene/de unge virker fuldt ud bevidste om, hvordan de med fordel kan forsøge at indrette deres tilværelse efter afsoning, og de inderligt ønsker sig 'en ny start', som voksenlivet bliver et symbol på, så er de samtidig også bekendt med, at gælden fra sagsomkostninger kan underminere det frihedssættende og selvbestemmende voksenliv, idet gælden for mange vil diktere dele af deres tilværelse i mange år frem i tiden: '(...) når jeg senere hen skal begynde på mit eget liv, så kan jeg ikke eje noget, fordi jeg skylder så meget (...) så alt det der med at få et godt liv senere [som voksen], det bliver bare svært' (Morten). På tilsvarende vis bemærker Patrick, at det er '(...) vanskeligt at planlægge fremtiden. Jeg kan ikke planlægge et VVV [Villa, Volvo og Vovse] liv med sådan en gæld. Jeg vil rigtig gerne have et hus en dag, sådan et med have (...) men mine renter er alene 40-50.000 kroner (...) jeg bliver aldrig gældfri eller får råd til at købe et hus eller bil.' Pålæg af sagsomkostninger overfor børn og unge betyder, at de meget tidligt i livet bliver tvunget til at påtage sig gældsforpligtelser, hvilket står i kontrast til, at børn og unge normalt ikke kan gældsætte sig. Børnene/de unge bliver altså pålagt en 'voksengæld', og skal derfor påtage sig et 'voksenansvar', som lader til at begrænse deres forventninger til fremtiden. De kan ikke påvirke deres gældssituation betydeligt under frihedsberøvelsen, og gælden kan heller ikke indvirke mærkbart på deres livssituation, mens de afsoner, men de ved, som Morten udtrykker det, at '(...) i fremtiden kan den der gæld indhente mig', og få omfattende konsekvenser for, hvordan de kan tilrettelægge deres liv. Den sorgløshed og optimisme, der ofte kendetegner spirende voksne (Arnett, 2000), var ikke at spore blandt de interviewede frihedsberøvede, som allerede havde gennemlevet flere hårde og utrygge år. De drømmer om en tilværelse præget af stabilitet og forudsigelighed, men hverken deres gældssituation eller det spirende voksenliv de har i vente, understøtter denne levemåde, og længe før deres jævnaldrende (Greene et al., 1992; Scheer et al., 1996; Arnett, 1997, 1998a, 2000) udtrykker de bekymring for, om de vil lykkes med at finde fodfæste i tilværelsen: '(...) jeg føler, at samfundet har afskrevet én (...) jeg føler både afmagt, håbløshed og eksklusion (...) jeg kommer aldrig til at have de samme muligheder som andre på min alder, fordi jeg har så meget gæld' (Ali).

Gældens indvirkning på børn og unges mulighed for at leve et kriminalitetsfrit liv
Når børnene/de unge skal løslades, står de overfor to betydningsfulde begivenheder, der begge handler om, at de skal finde fodfæste – dels i samfundet generelt og dels i det nye spirende voksenliv, der venter

dem (Siennick og Widdowson, 2017, 397). Et forstyrrende element i denne (gen)etableringsfase er imidlertid gælden fra sagsomkostninger. Morten beskriver, hvordan gælden gør vejen mod det kriminalitetsfrie liv efter løsladelse svær og til tider ufremkommelig:

'(...) lad os sige, at nu vil jeg gå den gode vej, og der er den her mur [gælden]. Den mur skal jeg over (...) og det kan være svært at komme over muren, hvis den er høj. Hvis jeg ser ud ad vinduet her [fra sin celle], er hegnet syv meter, og det kommer jeg aldrig over (...) man prøver ligesom at tage den rigtige vej i fremtiden, og så står der en stor mur' (Morten).

Den fastlåsthed og opgiveness som fængslets ringmur kan symbolisere, er gælden med til at videreføre udenfor fængslets mure, hvilket kan udfordre børnenes/de unges gode intentioner om at leve et kriminalitetsfrit liv. Litteraturen om voksne med gæld fra sagsomkostninger viser da også, at de aktive kriminelle med alternative indkomstmuligheder ofte formår at undslippe statens gældsinddrivelse i modsætning til dem, der forsøger at leve kriminalitetsfrit (Olesen, 2013, 332-339). Gældens negative konsekvenser bebyrder således i høj grad dem, der ønsker at leve som aktive samfundsborgere. Det betyder, at børnene/de unge står *'(...) overfor en skillevej, hvor man enten kan fortsætte med at lave kriminalitet, som man plejer, eller man kan prøve at få styr på sit liv og blive en del af samfundet'* (Christian). Uanset hvad Christian og de andre børn og unge vælger, slipper gælden ikke sit tag i dem med det samme, og netop denne erkendelse kan have betydning for, hvordan de møder samfundet efter løsladelse. Selvforsørgelse er nemlig ifølge Arnett (2000, 473) væsentlig for de spirende voksnes udvikling af selvstændighed og ud fra en spirende voksens forståelse er selvforsørgelse desuden et nødvendigt element for at blive voksen. Gælden kan således medføre, at det er svært for dem at se, hvordan de kan lykkes i voksenlivet, og det er derfor ikke overraskende, når flere af børnene/de unge anskuer deres gæld, som en udfordring, de bør bekæmpe for (næsten) enhver pris: *'Gælden gør, at jeg får de der tanker igen (...) at nu skal jeg bare ud og skaffe en masse penge [ved at begå kriminalitet] (...) det er jo uoverskueligt, hvordan jeg ellers skal kunne betale den [gælden]'* (Theis). Patrick supplerer hertil: *'(...) jeg tænkte [da han modtog opkrævningen på gælden], at de her penge må jeg hellere skaffe, og det var jo noget, som jeg var god til'* (Patrick). Ud fra beretningerne fra blandt andre Theis og Patrick kan gælden fra sagsomkostninger betragtes som kriminalitetsfremmende i hvert fald i børnenes/de unges forestillinger om, hvordan de kan håndtere gælden. Gælden er én risikofaktor (Hoeve et al., 2011, 2014) ud af flere, der kan lede til kriminalitet og udsathed. Derudover er det spirende voksenliv som nævnt også en livsfase, der er domineret af risikoadfærd, hvorfor børnenes/de unges udslusningsforløb hurtigt kan få deres i forvejen ustabile tilværelse til at vakle yderligere (se f.eks. også Arditti og Parkman, 2011; Gilman et al., 2015; Fader, 2013).

Menneskeretlige betragtninger og afrunding

Virkningerne ved pålæg af sagsomkostninger for børn og unge har hidtil været underbelyst, men denne artikel viser, hvordan gæld fra sagsomkostninger bliver en ekstra psykisk belastning for de frihedsberøvede børn og unge, som i forvejen står overfor store omvæltninger i deres tilværelse i form af overgangen fra frihedsberøvet til 'fri' og overgangen fra barn/ung til spirende voksen. Den livsfase, de står til at skulle entre som tidligere straffet, er præget af usikkerhed, og gælden kombineret med andre risikofaktorer virker til at forstærke usikkerheden og underminere deres drømme for fremtiden. Derudover kan gælden medvirke til at fastholde dem i en kriminel tankegang i forsøget på at blive gældfri, hvilket selvsagt udfordrer deres resocialisering. Det kan syntes formålsløst at pålægge børn og unge sagsomkostninger, når stort set ingen af dem kan leve op til det ellers legitime formål i Retsplejelovens § 1008 om, at domfældte skal erstatte staten for de omkostninger, den har afholdt i forbindelse med straffesagen. I betragtning af gældens åbenlyse negative indvirkning på deres mentale helbred, resocialisering og videre voksenliv kan det tilmed virke bekymrende, at fastholde de nuværende regler og praksis. Selvom problemstillingen om sagsomkostninger for børn og unge ikke er nærmere reguleret i de internationale eller regionale menneskerettighedskonventioner, så nyder børn og unge, selv når de har begået strafbare handlinger, en særlig menneskeretlig beskyttelse. Denne beskyttelse omfatter bl.a., at deres alder og behov for resocialisering tages i betragtning. De danske regler fastlægger en snæver mulighed for at tage hensyn til barnets/den unges alder og lempe omkostningsansvaret. Den snævre mulighed afspejler sig i retspraksis, hvor domstolene kun yderst sjældent inkluderer et aldershensyn, når de vurderer barnets/den unges omkostningsansvar. De danske regler og praksis for pålæg af sagsomkostninger i straffesager tager derfor ikke tilstrækkeligt hensyn til børn og unge. I lyset af dette er der behov for at tydeliggøre beskyttelsen af børn og unge i både udformning og anvendelse af de danske regler for pålæg af sagsomkostninger i straffesager.

Kontaktoplysninger

Annette Olesen: aol@socsci.aau.dk

Kasper Jørgensen: kajo@law.aau.dk

Emilie Thage: emth@humanrights.dk

Referencer

- Altschuler, D & Brash, R (2004) Adolescent and teenage offenders confronting the challenges and opportunities of reentry. *Youth Violence and Juvenile Justice*, 72(2): 72-87. <https://doi.org/10.1177/1541204003260048>
- Arditti, JA & Parkman, T (2011) Young Men's Reentry After Incarceration: A Developmental Paradox. *Family Relations*, 60(2): 205-220. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2010.00643.x>

- Arnett, JJ (1994) Are college students adults? Their conceptions of the transition to adulthood. *Journal of Adult Development*, 1, 154-168. <https://doi.org/10.1007/BF02277582>
- Arnett, JJ (1997) Young people's conceptions of the transition to adulthood. *Youth & Society*, 29, 1-23. <https://doi.org/10.1177/0044118X97029001001>
- Arnett, JJ (1998a) Learning to stand alone: The contemporary American transition to adulthood in cultural and historical context. *Human Development*, 41, 295-315. <https://doi.org/10.1159/000022591>
- Arnett, JJ (1998b) Risk behavior and family role transitions during the twenties. *Journal of Youth and Adolescence*, 27(3): 301-319. <https://doi.org/10.1023/A:1022851003328>
- Arnett, JJ (2000) Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55, 469. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Arnett, JJ (2014) *Emerging adulthood: The winding road from the late teens through the twenties*. New York: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199929382.001.0001>
- Bechgaard, Dahl, SB & Eistrup, A (2015) *Jeg var faktisk en god dreng engang. Unge fortæller om deres oplevelser med at være frihedsberøvede*. Børnerådet.
- Bengtsson, TT & Mølholt, AK (2020). Anonymisering i kvalitative undersøgelser. In: KE Petersen & L Ladefoged (red) *Forskning i børn og unge. Etik og etiske dilemmaer*. København: Hans Reitzels forlag, 193-209.
- Blom, M., Weijters, G., & Van der Laan, A. M. (2011) *Financial Problems and Delinquent Behavior for Adolescents*. The Hague: WODC
- Chung, H, Little, M & Steinberg, L (2005) The transition to adulthood for adolescents in the juvenile justice system: A developmental perspective. In: DW Osgood, EM Foster, C Flanagan & GR Ruth (Eds.), *On your own without a net: The transition to adulthood for vulnerable populations*. Chicago: University of Chicago Press, s. 68-91.
- Christensen, M & Madsen, MR (2021) De juridiske metoder: 10 bud. Christensen, MJ, Herrmann, JR, Holtermann, J & Madsen, MR (red.) *Ret og samfund – Samfund og ret: Retssociologiske metoder i juridisk forskning*. København: Hans Reitzels Forlag, s. 117-135.
- Côté, JE & Levine, G (2002) *Identity formation, agency, and culture. A social psychological synthesis*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Erikson, EH (1968) *Identity: Youth and crisis*. New York: Norton.
- Fader, JJ (2013) *Falling Back: Incarceration and Transitions to Adulthood among Urban Youth*. Rutgers University Press.
- Gammeltoft-Hansen, H (1996) *Strafferetspleje* bd. III, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 1. udgave.
- Gilman, AB, Hill, KG & Hawkins, DJ (2015) When is a youth's debt to society paid? Examining the long-term consequences of juvenile incarceration of adult functioning. *Journal of developmental and life-course criminology*, 1(1): 33-47). <https://doi.org/10.1007/s40865-015-0002-5>
- Gomard, B, Møller, J, Talevski, O & Thønnings, P (2008) *Kommenteret retsplejelov*. Bruxelles I-forordning. Bind III. 8. udg. Jurist- og Økonomforbundets Forlag.
- Gottfredson, MR & Hirschi, T (1990) *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Hammerslev, O & Nielsen, SPP (2020) Retssociologiske metoder. Hamer, CR & Schaumburg-Müller, S (red.) *Juraens verden: Metoder, retskilder og discipliner*. DJØF-forlag, 307-323.
- Hansen, T & Jakobsen, P (2020) Kvindelige indsatte oplevelser af at være gældssatte In: Olesen, A., Rosenholm, AB, Jørgensen, K & Trabolt, TH (red.) *Sagsomkostninger i straffesager: Ny viden om et gammelt problem*. Forlag1.dk, s. 67-72.
- Hoeve, M., Jurrius, K., Van der Zouwen, M. et al. (red.) (2011) *In debt, in fault? debt problems and criminal behavior in adolescents and young adults*. Kohnstamm Institute, Amsterdam.

- Hoeve, M., Jak, S., Stams, GJJM & Meeuws, WHJ (2016) Financial Problems and delinquency in adolescents and young adults: a 6-year three-wave study. *Crime and Delinquency*, 62(11): 1488-1509. <https://doi.org/10.1177/0011128714541190>
- Hoeve M, Stams GJJM, van der Zouwen M, Vergeer M, Jurrius K & Asscher JJ (2014) A Systematic Review of Financial Debt in Adolescents and Young Adults: Prevalence, Correlates and Associations with Crime. *PLoS ONE*, 9(8): e104909. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0104909>
- Jørgensen, K (2020a) Bestemmelserne om sagsomkostninger: En underminering af retlige og retssikkerhedsmæssige principper In: Olesen, A., Rosenholm, AB, Jørgensen, K & Trabolto, TH (red) *Sagsomkostninger i straffesager: Ny viden om et gammelt problem*. Forlag1.dk, s. 29-39.
- Jørgensen, K (2020b) Sagsomkostninger i sagskomplekser – en uigennemsigtig retstilstand In: Olesen, A., Rosenholm, AB, Jørgensen, K & Trabolto, TH (red) *Sagsomkostninger i straffesager: Ny viden om et gammelt problem*. Forlag1.dk, s. 48-56.
- Jørgensen, K & Thage, E (2023) »Jeg bliver aldrig fri af gælden« *Sagsomkostninger i straffesager kan fastholde børn og unge i gæld*. Institut for Menneskerettigheder.
- Jørgensen, M (2004) Sagens omkostninger. *Lov & Ret*, 14(2): 3-9.
- Kudsk, A (2020) Et sundhedsperspektiv på sagsomkostninger – gældens påvirkning på det mentale helbred. In: Olesen, A., Rosenholm, AB, Jørgensen, K & Trabolto, TH (red) *Sagsomkostninger i straffesager: Ny viden om et gammelt problem*. Forlag1.dk, s. 76-78.
- Laub, JH & Sampson, RJ (2003) *Shared beginnings, divergent lives: Delinquent boys to age 70*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Maroto, M & Sykes, BL (2020) The Varying Effects of Incarceration, Conviction, and Arrest on Wealth Outcomes among Young Adults, *Social Problems*, 67(4): 698-718. <https://doi.org/10.1093/socpro/spz023>
- Müller, M, Olesen, A & Rømer, M (2022) Social Work Research with Marginalised Groups: Navigating an Ethical Minefield. *Nordic Social Work Research*. 12(1): 63-75. <https://doi.org/10.1080/2156857X.2020.1756388>
- Nautrup, J (1984) Sagsomkostninger i straffesager. *Juristen*, 66(3): 73-88.
- Nespor, J (2000) Anonymity and place in qualitative inquiry. *Qualitative Inquiry*, 6(4): 546-569. <https://doi.org/10.1177/107780040000600408>
- Olesen, A (2013) *Løsladt og gældsæt*. København: DJØF-forlag.
- Olesen, A (2016) Debt as a Criminal Risk Factor in Denmark. *Oñati Socio-Legal Series*, 6(3): 676-706. <http://ssrn.com/abstract=2783815>
- Olesen, A. (2020) Sagsomkostninger – en risikofaktor for kriminelt tilbagefald. In: Olesen, A., Rosenholm, AB, Jørgensen, K & Trabolto, TH (red) *Sagsomkostninger i straffesager: Ny viden om et gammelt problem*. Forlag1.dk, s. 58-66.
- Rindfuss, RR (1991) The young adult years: Diversity, structural change, and fertility. *Demography*, 28(4): 493-512. <https://doi.org/10.2307/2061419>
- Salvatore, C (2017) The Emerging Adulthood Gap: Integrating Emerging Adulthood into Life Course Criminology, *International Social Science Review*, 93(1): 1-22.
- Sampson, RJ & Laub, JH (1993) *Crime in the making: Pathways and turning points through life*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sampson, RJ & Laub, JH (2005) A life-course view of the development of crime. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 602: 12-45. <https://doi.org/10.1177/0002716205280075>
- Siennick, SE & Widdiowson, AO (2017) Incarceration and Financial Dependency During and After »Youth«. *Journal of developmental and life-course criminology*, 3(4): 397-418. <https://doi.org/10.1007/s40865-017-0057-6>
- Sin, CH (2005) Seeking informed consent: Reflections on research practice. *Sociology*, 39(2): 277-294. <https://doi.org/10.1177/0038038505050539>
- Terry, C (2003) *The fellas: Overcoming prison and addiction*. Belmont, CA: Wadsworth

- Uggen, C & Wakefield, S (2005) Young Adults Reentering the Community from the Criminal Justice System: The Challenge of Becoming an Adult. In: DW Osgood, EM Foster, C Flanagan & GR Ruth (red.), *On your own without a net: The transition to adulthood for vulnerable populations*. The University of Chicago Press, s. 114-144.
- van Beek, G, de Vogel, V & van de Mheen, D (2021) The relationship between debt and crime: A systematic and scoping review. *European Journal of Probation*, 13(1): 41-71. <https://doi.org/10.1177/2066220320964896>
- van Dam, C (2005) *Juvenile criminal recidivism: Relations with personality and post release environmental risk and protective factors*. Radboud University Nijmegen, The Netherlands.